

Biczó Gábor

## A „történeti lét” időstruktúrája Nietzsche korai bölcseletében

Túlzás nélkül állítható, hogy Nietzsche egész bölcseletének egyik meghatározó témája az idő kérdése. És az idő fogalma nem csak az *ugyannak az örök visszatérése* gondolat az életmű érett korszakában kidolgozott koncepciója okán, hanem a korai írások központi problémájaként is megkerülhetetlen összefüggése a mindenkori Nietzsche-recepciónak. Az alábbiakban arra teszünk rövid kísérletet, hogy felhívjuk a figyelmet a szakirodalomban kifejezetten alulreprezentált – nevezzük így – „ifjúkori időfelfogás” jelentőségére. Pontosabban szólva: a fiatal bázeli filológus gondolkodásában az idő kiemelt filozófiai tematikaként megvalósított elemzése egyszerre jele az életpályán bekövetkező radikális szellemi fordulatnak, a klasszika-filológusi szemlélettől elhatárolódó kritikai álláspont térnyerésének, valamint az idő-problematika a modern filozófia szempontjából megvalósított kiemelkedő jelentőségű újrafogalmazásának. Mindezt kissé közhelyesen összefoglalva: Nietzsche ifjúkori időfelfogása a személyes életpálya és az időfogalom történetének szempontjából egyaránt „határkő”.

Nietzsche bölcseletében az idő önálló témaként először a történelem kérdésének szentelt módszeres értekezésben, a *Második korszerűtlen elmélkedésben* tűnt fel. Az írás – ahogy ez közismert – azzal a kritikai felvetéssel fordul kora közvéleményéhez, hogy a túlburjánzó történeti érzék epigonná – cselekvőképtelen lénnyé – teszi a modern embert, aki ezért nem több mint az élet másodrendű imitátora. Állítása szerint a jelent és a jövőt egyaránt a múltnak alárendelő történeti ember életét az emlékezés generatív imperatívuszának kényszerpályája irányítja, vagyis teszi „zárójelbe”. Végző soron a túlértékelt múlt az önmagát a jövőre nyitottnak tekintő egzisztencia minden cselekedetének egyetlen forrásává lesz, és így a történelem gyakorlatilag az élet szinonimájává válik. Nietzsche támadásának célkeresztjében azonban a látszat ellenére nem maga a történelem, hanem sokkal inkább a bűvöletétől elvakult szemlélet áll, amely lényegében lefokozza az egzisztenciát. Az értekezés bevezetőjében ezt a további kifejtés szempontjából

fontos megkülönböztetést hangsúlyozza: „Bizonyos, hogy szükségünk van a történelemre, de másként van szükségünk rá ...”<sup>1</sup>

Nietzsche a történelem túlbujánzásának okát, a történelmet, azaz a múlt fogalmát megalapozó időszemlélet ellentmondásaiban véli felfedezni. Hangsúlyozni kell, hogy Nietzsche a történelem köznapi jelentésében használt kifejezést a totális múlt szinonimájának tekinti, és a *Második korszerűtlen elmélkedés*ben kimunkált történeti világlátásokat – monumentális, antikvárius és kritikai – a totális múlt eltérő aspektusaiként fogja fel. Álláspontja szerint a történelemnek tulajdonított ontológiai valamint genealógiai funkció egyaránt az emberre jellemző paradox időfelfogásból levezethető félreértés.

Nietzsche szerint az ember időhöz való viszonyát a megőrzés, vagyis az emlékezéskényszer, azaz a felejtés kizárására törekvő általános tudatosság uralja. Mivel nélküli a felejtés erejét, mindenütt keletkezést és átalakulást lát, és „ez az ember nem hisz többé tulajdon létében.”<sup>2</sup> De miért is nem?

Nietzsche két összefüggésben is szigorú logikai kapcsolatot tételez keletkezés és létezés között. Egyrészt – ahogy ezt a *Tragédia születésében* már láthattuk – a keletkezés mindig individuáció, vagyis a primordiális homogenitással szemben elkövetett *hübrisz*, amennyiben minden keletkezés, lényegében a szó szoros értelmében vett genezis: létrejövetel. Minden keletkezés-esemény következménye individuális létezés, ugyanakkor minden létező elsődleges nembeli tulajdonsága időisége. Minden, ami „van” az időben létezik, és maga az idő a keletkezéssel keletkezik.<sup>3</sup>

Másrészt, a keletkezés struktúrájának ezen korai elemzése a létrejövetelt, a primordiális homogenitásból való kiszakadás folyamataként mutatja be, ahol maga a folyamat időben lejátszódó esemény. Az idő minden keletkező individuális létezőre azonos mértékben kirótt büntetés. A „van”, a „volt” és a „lesz” közé beékelte örök ellentmondása az időnek, vagyis csak az „van”, ami keletkezik, a létezés valami, ami önmagában oszthatatlan és csak önmagával azonosítható totalitás.

Nietzsche a keletkezés és létezés ontológiai kapcsolatának ellentmondásait elemezve lényegében megismétli a már Arisztotelész által megfogalmazott időapóriát: ugyanakkor fejtegetései eredményeként merőben eltérő következtetésre jut.<sup>4</sup> Ezek szerint az individuum tudástapasztalata révén önmagát lényegében képtelen jelenként megragadni, mert amit saját létezése lényegeként felismer, az vagy „volt”, azaz emlékezés, vagy „lesz”, azaz

<sup>1</sup> Nietzsche, Friedrich: *A történelem hasznáról és káráról*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 27. o.

<sup>2</sup> Nietzsche i. m. 31. o.

<sup>3</sup> „Az idő önmagában értelmetlen: Az idő csak az érző teremtmények számára van” – írta egy jellemző töredékben.

<sup>4</sup> Arisztotelész: *Fizika*. 4. könyv és Nietzsche i. m. 30. o.

várakozás. Nietzsche azonban a már Arisztotelésznél fellelhető formállogikai kifogásokon túllép. Véleménye szerint ugyanis teljesen mindegy, hogy a jelent a nagy görög filozófus nyomán a tapasztalás elől örökön elillanó pillanatként, vagy valami kvázi időintervallumként fogjuk fel, melynek kiterjedése számossággal jellemezhető. A lényeg, hogy minden önmagában felfogható individuális létező olyan totalitás, amely keletkezésével a létezés primordiális egyneműségét felületén megszakítja. Az individuáció felismerése, vagyis a keletkezés eredménye azonban nem csak az időtlen primordialitás ellen elkövetett lázadás tényének belátása, de egyúttal az individuumok megsokszorozódása is. Márpedig bármely individuális létezés nem csupán a primordiális egység tagadása, de önmagának, mint totalitásnak az akarása; tehát egyúttal minden más individuum tagadása is. Nietzsche ezért tekinti veszélyesnek a keletkezés eseményében kódolt szüntelenül áradó idő szemléletét, mivel ennek tételezése olyan perspektívát eredményez, amelyből az ember önmagát, a keletkezéstől az elmúlásig tartó szüntelen átmenettel jellemezhető egzisztencia történeteként képes csak leírni. Vagyis, ami „van”, az szigorú értelemben „nem létezik”, hisz vagy „volt”, vagy a múltra vonatkozó származtatott következményként a létezés intencionális jövőjeként majd „lesz”. Nietzsche szerint ez az oka, hogy a jelen fogalma tiszta absztrakció; üres kategória és, hogy a keletkezés az idő formájának örök ellentmondása.

Az idő nietzschei koncepciójának fejlődését jól tükrözi, a *Második Korszerűtlen Elmélkedés* időszakából fennmaradt néhány hátrahagyott jegyzet és hangsúlyos gondolattöredék. Egyébként is, az újabb Nietzsche-kutatás az *ouvre* értelmezéséhez tartozó megkerülhetetlen forrásanyagnak tekinti a Montinari és Colli által összeállított kritikai kiadásban következetesen rendszerezett fragmentumokat, valamint levelezést. Sőt, ahogy ez a *Második Korszerűtlen* időfelfogásával összefüggésben is látható, a nietzschei filozófia meritumát sokszor éppen ezek, a kevésbé közismert és elemzett szövegek tartalmazzák.<sup>5</sup>

Nietzsche a keletkezésben konstituált idő képzetét elsősorban a múlt szempontjából értelmezi. Az idő – minden keletkező dolog első attribútuma

---

<sup>5</sup> *Kritische Gesamtausgabe von Nietzsches Werken* (KGW). Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1971.

*Kritische Gesamtausgabe von Nietzsches Briefwechsel* (KGB). Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1971. A fragmentumok magyar nyelvű kiadása sajnálatos módon még meglehetősen csekély terjedelmű. A legjelentősebb hazai kiadás az *Így szólott Zarathustra* keletkezésének idejéből származó összefüggő koncepciót képviselő, Hévizi Ottó szerkesztésében és Kurdi Imre fordításában napvilágot látott kötet. („Az új felvilágosodás”. Budapest, Osiris, 2001.)

– rögzítettséget jelöl, vagyis a „fix” múlt fokozatosan nyer teret a jelennel és a jövővel szemben, oly módon, hogy a jelent elgondolhatatlanként kizárja, a jövőt pedig a múlt származtatott variánsaként felszámolja. Másként fogalmazva: a jövő szakadatlanul a múltba hömpölygő folyam, míg a jelen átmenet nélküli és önkényesen fikcionált határ a kettő között.

A tárgyalt időszak egyik fontos hátrahagyott fragmentuma a *Történelem hasznáról és káráról* „korszerűtlenségét” (*Unzeitgemäss*) éppen ebből vezeti le. Nietzsche állítása szerint a történelem túlburjánzásának megértése nem csupán annak a felismerésére korlátozott következtetés, hogy a „történeti láz” időérzéke közvetlen károkat okoz az embernek – amennyiben epigonná teszi –, hanem annak belátása, hogy a felfokozott történetiség, valójában az idő megsemmisítésének tettével annak hiányát eredményezi.<sup>6</sup> Mindezt saját hivatására, a klasszikafileológia mesterségére is következetesen alkalmazza. A klasszikafileológus tevékenységének értelmét saját korában a korszerűtlenség manifesztumaként fogja fel: „*Lévén klasszikafileológus, a hivatásomnál fogva megvallhatom a következő csekélységet: hisz mi más lehetne korunkban a klasszikus fileológia értelme, ha nem az, hogy általa korszerűtlenül – vagyis korunk ellenében, és ez által korunkra, illetve remélhetőleg egy eljövendő kor hasznára – hassunk.*”<sup>7</sup>

Nietzsche véleménye szerint az európai kultúra időhöz kapcsolódó paradox viszonya fokozatosan alapozta meg a történelmi szemlélet és a történelmi érzék diadalát a nyugati gondolkodásban. Nietzsche időfelfogása azonban nem merül ki a szituáció jellemzésében, kritikai tárgyalásában és leírásában. Kísérlete a hagyományos időszemlélet meghaladására két módszeresen kimunkált fogalom – a *történetietlen* és a *történelemfeletti* – értelmezésén keresztül válik világossá.

A *történetietlen* világlátás strukturális jellemzőit Nietzsche a *Történelem hasznáról és káráról* elhíresült bevezető metaforáján, az emlékezésre képtelen, a folytonos felejtésben élő állat példázatában bontotta ki először. Az állat, akárcsak az ember a szakadatlan keletkezés világában él, bár mindebből semmit nem tapasztal, mivel folytonosan és differenciálatlanul feloldódik benne. Az idő folyamatát pontszerű horizontjából képtelen megragadni. Ellenben a gyermek, akinek nincs érzéke a jelen iránt, vagyis képtelen az elidőzésre, „*a múlt és a jövő sővényei közt túlcsondulóan boldog vakságban játszik.*”<sup>8</sup> A történeti időérzék nem más, mint az idő szukcesszív struktúrája iránti érzékenység kifejlődése. A jövő ezek szerint egy ismeretlen „hely”, ahova az egymásra következő és az egymás felemésztésében konstituált pillanatok szakadatlan áradása irányul, míg a múlt sötétlő kút, melyben az

---

<sup>6</sup> KGW III-1. 243. o.

<sup>7</sup> KGW III-1. 243. o.

<sup>8</sup> Nietzsche i. m. 30. o.

idő ered, és ahol egyszer s mindenkorra eltűnik. Nietzsche szerint az időtapasztalás technikájának elsajátítása szocializációs esemény. A direkt mintakövetés a gyermeket egy előre nem meghatározott pillanatban hozzásegíti annak megértéséhez, hogy mit jelent az: „volt”.<sup>9</sup>

Látnunk kell, hogy a múlt tárgyalásának középpontjába állított „volt” kifejezés logikai és ontológiai érteleme kizárja egymást, és ezáltal a kifejtésnek újabb nehézséggel kell szembesülnie. A történeti tudás természete szerint olyan ismeret, amely a felidézés kognitív gyakorlata révén válik újra jelenvalóvá. Nietzsche arra figyelmeztet, hogy csak a „volt” szó, ami az embert megmenti a végzetes feledékenységtől. A „volt” tehát olyan tudás, amely valami olyan létezőre irányul, amit a felidezésben „újra” elgondolunk. Az „újra” performatív gondolati aktusban rejlő repetitív mozzanat nélkül a múlt valami ismeretlen volna, valami újdonság, amit nem tudnánk megkülönböztetni a jelentől. A „volt” valami, ami nem létezik és nem is létezhet többé; pontosabban létezése soha be nem teljesíthető imperfectum, hisz épp az a konstitutív feltétel veszett el örökre, amelyre létében támaszkodott. A keletkezés hömpölygő folyamában a „volt” valami állandóság képzetével kecsegtet. Nietzsche szerint az ember kapaszkodót keresve, egyetlen pillantásba sűrítve igyekszik kiemelni és összefogni a keletkezés áradatában megragadható fix pontokat, és ily módon alkotja meg a múltat és saját múltját.

Állítása, hogy az ember az állattal ellentétben soha nem lehet az a tényleges létező ami, de mindig szembesül azzal és beleütközik abba, ami egykor „volt”. És szemben az idő strukturális szerkezetével, az egymásra következő és egymás felemésztéséből keletkező pillanatok természetes menetével, a különös az, hogy az ember elfogultsága a múlt iránt nem semmisül meg minden pillanatban, hanem éppen ellenkezőleg, minden pillanattal egyre erősebbé válik. Az ember, mikor megérti a „volt” szó értelmét, ily módon elveszíti természetes kapcsolatát a múlttal, és ezzel kiszolgáltatja magát a múlt korlátlan hatalmának.

Az ember tehát először a múlt eszközének segítségével kiemeli magát a *történetietlen világlátás* pontszerű horizontjából.<sup>10</sup> Kétségtelen, hogy a tör-

---

<sup>9</sup> Meg kell jegyeznünk, hogy Nietzsche elképzelését, mely szerint az időtapasztalás kultúrafüggő és tanult egzisztenciális beállítódás, napjainkra már számtalan antropológiai kutatás alátámasztotta. A nyugati időszemlélettől radikálisan eltérő időparadigma természetét például Norbert Elias általános elméleti összefüggéseiben elemezte; de Clifford Geertz és Paul Rabinow marokkói kutatásai, vagy Lévy-Strauss dél-amerikai vizsgálódásai, valamint a részben ennek eredményeit is a korai dekonstrukció elméletébe beépítő Derrida megállapításai messzemenően alátámasztják Nietzsche elgondolását.

<sup>10</sup> KGW-III.1 244. o. „Ezek a történeti emberek azt hiszik: a lét értelme az, hogy egy folyamat menetében mind több dologra fény derül, és ezért csupán hátrafelé tekintenek, azért, hogy a jelent az ez ideig végbement folyamatok vizsgálatán ke-

*ténetietlen* ember megmenekül a folytonos keletkezés káoszától, és bizonyos nyugalom vezérli életét. Ugyanakkor az is elmondható, hogy ez a statikus és vak létmód nem engedi kibontakozni az embert, legalábbis abban a formában, amit Nietzsche a fogalom jelentésének tulajdonít. A *történetietlen* ember zárt horizontja nem szolgáltat lehetőséget arra, amit a történelem haszna a modern ember számára jelenthet.

A *történetietlen* szemlélettel szembeállított *történeti* látásmód temporális jellemzőinek részletes kibontására e helyütt nincs szükség. Közismert ugyanis, hogy az antikvárius, monumentális és kritikai szemléletnek nevezett három reláció a történeti totalitás körülírására szolgáló három egymást kiegészítő perspektíva. Ellenben lényeges megvizsgálni azt, hogy a nietzschei időkonceptió miként módosult a *történeti* jövő fogalmának bevezetésével.

*„... a múltba vetett tekintet szorítja őket a jövő felé, tüzeli bátorságukat, hogy próbálkozzanak tovább az élettel, fellobbantja reményüket, hogy az igazi még csak ezután jön, hogy a boldogság a mögött a hegy mögött lapul, amely felé tartanak.”*<sup>11</sup>

A történeti létezés szempontjából a jövő paradigmája meghatározó körülmény annak ellenére, hogy – mint ezt korábban már láttuk – a jövő Nietzsche olvasatában egyszerűen merő belefeledkezés a múltba. A történeti ember ugyanis éppen a múltból igyekszik kibontakoztatni a jövőjének elnevezett létdimenziót. Természetesen ezt a jövőt nem tekinthetjük egyszerűen a „jövő időnek”. Nietzsche a múlt-jelen-jövő szukcesszív temporális struktúrát a történeti lét összefüggéseként értelmezi, vagyis olyan alapadottságként, melyet a múlt minden részletében átítatott. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a múlt a történeti létezés gyakorlatának összefüggésében merőben új jelentésre tesz szert. Nietzsche szerint ugyanis a múlt, a „volt” szó értelemtartalmának megragadása az embert kitepi differenciálatlan érintetlenségéből, identitást kínál számára, és önmaga meghaladására irányuló kihívásként tudatosodik. Tehát a történeti lét már eleve tartalmazza a jövőre – mint történeti jövőre – irányuló attitűdöt, amely a keletkezések sorozatának jövőben beteljesülő ígéreteként, a majdan bekövetkező perfekтивitás reményeként tételeződik.

Az idő ilyenén felfogásával Nietzsche gyakorlatilag a későbbi, az érett korszak műveiben tetten érhető általános kritikai szemlélet egyik meghatározó argumentumát dolgozza ki. Az egzisztencia életképtelenségének mindenkor bizonyítékként tekinti a tény, mely szerint a nyugati kultúra képtelen meghaladni a történeti lét szűkös dimenzióit. A kereszténységgel, a mo-

---

*resztül értsék meg, és jövőt hevesebben vágyakozva sajátítsák el; egyáltalán nem tudják, hogy mennyire történetietlenek minden történeti gondolatuk és tettük ellenére ...”*

<sup>11</sup> Nietzsche i. m 47. o.

dernnel vagy a kortárs bölcselettel szemben felhozott érvek között az idő parabolája iránti érdektelenség vádját az olvasó mindig előkelő helyen találhatja. Bár, két konkrét allúzió már a *Korszerűtlenek*, vagyis az 1870-es évtized második harmadának időszakából kiemelhető.

Egyrészt Nietzsche időfelfogása nyilvánvaló elutasítása a német bölcseletben még mindig komoly hatást gyakorló hegeli szellemfilozófiának. Az önmagát a történeti világfolyamatban megvalósító világszellem eszméje, mint a beteljesülő és beteljesíthető állapot utáni vágyakozás nem lehet az ember célja.<sup>12</sup> „Nem, az emberiség célja nem a végben rejlik...”<sup>13</sup> – írja nem kis vehemenciával a *Második korszerűtlen* 9. fejezetében.

Másfelől a történeti lét időstruktúrájában megfogalmazott elképzelés egyértelmű kritikája a történeti világfolyamat az időszakban egyre népszerűbb evolúciós szemléletének. Az 1870-es évekre az először a természettudományokban diadalt arató evolucionizmus fokozatosan elterjedt a szellem-tudományokban és a szociokulturális kérdéseket tárgyaló tudományterületeken. A mindent átható fejlődés primátusának filozófiai koncepciója gyakorlatilag 1862-ben született meg Herbert Spencer *Alapvető elvek* című tudománykritikai művével.<sup>14</sup> A kortárs Európa mértékadó közvéleményét sokkoló írás a tudomány nyugati felfogásának irracionális struktúráját szedte ízekre azzal a szándékkal, hogy az általános fejlődés elméletének keretei között újratárgyalja a tudomány fogalmát és feladatait. A hátrahagyott gondolatredékek alapján biztosnak tűnik, hogy az egyébként meglehetősen kevés filozófiai szöveget olvasó Nietzsche találkozott Spencer művével, és ugyanakkor az is bizonyosan állítható, hogy az evolucionista elmélet körül folyó heves vita lényeges hatást gyakorolt gondolkodására. Igaz, a Spencer nevéhez köthető aforizmák elsősorban az 1870-es évek végéről ismertek, bár ezek kivétel nélkül kritikai hangvételűek.<sup>15</sup> Akárcsak a darwini bioevolúció szemléletével szemben megfogalmazott, már a David Strauss ellen írt *Első korszerűtlen* elmélkedés idején (1873) keletkezett gondolatok.<sup>16</sup> Az unilineáris evolucionista szemlélet a modern ember kialakulását az egyszerűbb fejlődési formákból szükségszerűen racionális következményként ki-fejlődő bonyolultabb struktúrák egymásra következő sorozataként gondolja el. A Nietzsche által ismert Tylor az úgynevezett szukcesszív szekvenciákat – a következetesen egymásra épülő fejlődési szakaszokat – konzekvens logikai sorozatnak tekinti és azonosítja a történelemmel. Pontosabban, az emberiség társadalom- és kultúrtörténetét a természetes kiválasztódás univerzális törvényének logikáját követve az önkitaljesítő természeti folyama-

---

<sup>12</sup> Nietzsche i. m. 81. o.

<sup>13</sup> I. m. 85. o. Utalás Hegelre.

<sup>14</sup> Spencer, Herbert: *Alapvető elvek*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó, 1909.

<sup>15</sup> KGW V.1 357; 716; 752

<sup>16</sup> KGW III.1. 189. o.

tok hozadékaként, és csak másodsorban a kreatív emberi szellem alkotásaként kell felfognunk. A felvilágosodás perfektibilitás-gondolatában tetten érhető haladás-eszme, majd az evolúcióelméletben megjelenő fejlődéskonceptió Nietzsche olvasatában a történeti hagyomány tekintélyének szükség-szerűen bekövetkező korlátlan uralmához vezetett. Az ember csodálójává, majd rabjává válik saját teljesítményének, jelesül annak, hogy alkalmasnak tekinti magát létének végső indokaként meghatározott racionális célösszefüggés leírására, majd a törvény ismeretelméleti princípiummá emelésével – a természet és a történelem közös célja az ember diadala – a természet uralkodójának szerepére.

És mégis, a *Történelem hasznáról és káráról*, bár az eddigiek tükrében talán kissé meglepő ugyan, de alapvetően mégis affirmatív hangvételű írás. Ezt leginkább talán a történelemfeletti ember létszemléletének időstruktúrája igazolhatja. A történelemfeletti ember mentes a történelemtől, mert a létezés értelmét egyáltalán nem a fejlődésben látja. Tekintetét a létezés örökkévalóságának és stabilitásának ígéretével kecsegtető jelenségek, a művészet és a vallás felé fordítja. A történelemfeletti ember, akárcsak a történeti ember, az élet újraélése utáni vágyakozást firtató kérdésre határozott nemmel felel. De más okból, mint a történeti ember, akiket – ahogy Nietzsche fogalmaz – a múltba vetett tekintet szorít a jövő felé. A történelemfeletti „nem” másként hangzik:

„A történelemfeletti ember Nem-jével, aki nem a folyamatban látja az üdvösséget, hanem ellenkezőleg, akinek a világ minden egyes pillanatban elkészült és végéhez ért.”<sup>17</sup>

A történelemfeletti szemléletben múlt és jelen egy és ugyanaz, hisz a világ minden pillanatban beteljesül. A vég minden pillanat kiteljesedésében főnixként üli saját torát. A pillanat ily módon totális jelenvalóság, ahogy a totális jelen is benne foglaltatik minden pillanatban. Úgy tűnik, hogy a múlt és a jövő ezért nem hoz semmi újat a jelen számára. „Mire taníthatna tíz következő esztendő, amire az elmúlt tíz nem taníthatott meg!” – kérdi Nietzsche talányosan.<sup>18</sup> Ezek szerint az időpillanatokat elemi hasonlóság hatja át, amennyiben egyetlen időpillanat sem hozhat semmi olyat, amit egy másik pillanatban nem áll módunkban felfedezni.

Nietzsche időfelfogásának ezen a pontján ellentmond a klasszikus mechanikai világkép fizikai időkonceptiójának. Pontosabban az idő egzisztenciális szemléletének hangsúlyozásával leértékeli a szukcesszív időelmélet jelentőségét. Az egzisztenciális tapasztalatként leírt időélmény az idő strukturális természetének ártértékelését vonta maga után. Amennyiben Nietzsche állítása szerint bármely tetszőleges időpillanat egzisztenciális értéke azonos.

---

<sup>17</sup> Nietzsche i. m 35.o.

<sup>18</sup> Uo.



A történelemfeletti ember a világot a totális jelenlét örökkévalóságának egységeként szemléli, a pillanatok együtt-játékának látja. Ez a perspektíva megkíméli a folytonos keletkezés minden pillanatot átható drámájától, a keletkezés és megsemmisülés az időpillanatokban egymásra következő „szomorújátékától”. Nietzsche szerint tehát a történelemfeletti szemlélet meghatározó körülménye a jelenbeliség. Elmondható, hogy az ember előtt álló megkerülhetetlen faladatként aposztrofált történelemfeletti szemlélet az idő filozófiai témájának új fejezetét nyitotta meg, és sokakra gyakorolt megtermékenyítő hatást.

A nietzschei időszemlélet közvetlen hatástörténetének átfogó elemzése ugyan jelen írásnak nem lehet célja, azonban néhány jellemző tendenciára, legalábbis vázlatosan érdemes utalni.

A 19. századi történetfilozófia jeles szerzőjére, a „szellemtudomány” programjának megalapozásában kiemelkedő szerepet játszó Wilhelm Dilthey történelemszemléletére Nietzsche minden bizonnyal lényeges befolyást tett.<sup>19</sup> Bár feltűnő, hogy erre a kortársak – Nietzsche (1844–1900), Dilthey (1833–1911) – életművét tárgyaló kutatások és a recepciótörténet sem tér ki. Szellemi kapcsolatuk közös érdeklődésükből következő természetes lehetőségének elvetése Nietzsche részéről könnyebben magyarázható. A feltűnő ignoráció a dilthey-i bölcselet Nietzschére gyakorolt hatását illetően, ismerve érdeklődésének „mélységét” kortársai többsége iránt, akár még el is fogadható. Ugyanakkor Nietzsche bölcseletére egész életében mindösszesen egy recenziót fecsérlő Dilthey-re feltehetően messze komolyabb befolyást tett az egykori bázeli filológusprofesszor időfelfogása, mint azt a közvetlen források sejtetik.<sup>20</sup> Az *Emberi, túlságosan is emberi* kötetét méltató cikk igen eredeti szerzőként említi meg Nietzschét, kinek méltányolni kell szellemi függetlenségét, az általa vizsgált dolgok lényegére fókuszáló „pillantást”. Dilthey olvasatában az *Emberi, túlságosan is emberi* egy kiváló Schopenhauer-tanítvány alkotása, akinek kétségtelen erénye, hogy a pszichológiai érdeklődés bölcseleti témaként történő megalapozásának egyik kezdeményezője. A távolságtartó és meglehetősen kimért szavak

---

<sup>19</sup> A 19. század utolsó harmadában a német filozófia egyik kiemelkedő törekvése volt a szellemtudományok tudományparadigmájának pontosítása. Felismerésük, mely szerint a tárgykijelölés, valamint a módszertan a szellemtudományok esetében radikálisan eltér a természettudományok gyakorlatától, szisztematikus ki-munkálásra szorult. A szellem (*Geist*) fogalma a hegeli szubjektív idealizmus hagyományainak követésére és részben meghaladására utal, amennyiben a szellem-tudományok tárgyát mindig reflektált kognitív tartalomként határozza meg és el-különbíti a természettudományok objektív törvényszerűségekre épülő tárgykijelölési stratégiájától.

<sup>20</sup> Dilthey, Wilhelm: *Gesammelte Schriften*. XVIII. Band. Göttingen. Vandenhoeck, 1974. 390. o.

mindenesetre a Dilthey által előkészített történeti hermeneutikai fordulat egyik kulcskérdésének, az idő reprezentációjának problematikája és a nietzschei történelemfeletti időérzék között kimutatható feltűnő párhuzamot nem magyarázza. Az élmény-fogalom keretei között kidolgozott hermeneutikai időstruktúra „gyanúsan” sok Nietzsche hatását sejtető gondolatot tartalmaz. Az időélmény jelenszerűségének dominanciája mint az életút megértésének kulcsa, vagy a megélés intellektualitásának dilthey-i kategóriája a nietzschei hatástörténet kiterjedtebb vizsgálódásának egyik lehetséges kiindulópontja.<sup>21</sup>

A 19. század utolsó harmadában kibontakozó neokantiánus irányzat és különösen a bádeni iskola történetfilozófiai törekvései ugyancsak komoly szellemi táplálékra lelhetek Nietzsche ifjúkori, a történetiség, és a történelemfeletti időérzék kérdését érintő gondolataiban. Különösen igaz lehet a feltételezés Wilhelm Windelbandra, aki az idiografikus történelemszemlélet kimunkálásakor hasznosíthatta a nietzschei elemzés eredményeit, különös tekintettel a történeti esemény partikuláris különmeműségének kérdésére vonatkozóan.

Az *idiografikus* kifejezést a bádeni iskola meghatározó egyénisége, Wilhelm Windelband vezette be a szellemtudományok (*Geisteswissenschaften*) megismerési gyakorlatát jellemző beállítódás leírására és szembeállította a természettudományok (*Naturwissenschaften*) *nomotetikus* (törvényszerűségeket kereső) szemléletével. Az *idiographisch* (*idiografikus*) forma bevezetésének klasszikus szöveghely Wilhelm Windelband *Rede zum Antritt des Rektorats der Kaiser-Wilhelms-Universität Straßburg* 1894. május 1-én *Geschichte und Naturwissenschaft* címmel tartott előadása. Ebben kifejtette, hogy egy jelenség megértését célzó vizsgálatkor a kutató két egymással szembeállítható stratégiai pozíciót foglalhat el. A *nomotetikus* szemlélet, azaz a jellemző törvényszerűségek megállapítását célzó kutatói magatartás mellett létezik az *idiografikus* beállítódás, amely a tárgy partikuláris különmeműségét megalapozó tulajdonságok leírására irányuló kísérlet.

Az *idiografikus* látásmód időérzékenysége radikálisan ellentmond a diakronikus, szukcesszív időszemléletnek, amely a modern, a fejlődés- és haladáseszményre épülő filozófiai és társadalomelméleti nézetrendszereket korlátlanul uraló meggyőződés volt a 19. század utolsó harmadában. Az *idiografikus* pillantás a létező dolgok szinkronikus és holisztikus, azaz komplex egészként történő megragadásának kísérlete, amely Nietzsche tör-

---

<sup>21</sup> Dilthey, Wilhelm: *Vázlatok a történelmi ész kritikájához*. In Filozófiai hermeneutika. Budapest, Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára 4., 1990. 61–78. o.

ténelemfeletti időérzékről alkotott elképzelésével kísértetiesen rokon beállítódás.<sup>22</sup>

A két említett hatástörténeti momentum jelentősége – melyek önálló témaként megvalósított kidolgozása jelen írás céljaitól független feladat – Nietzsche ifjúkori időkonceptiójának elemzése szempontjából leginkább abban áll, hogy a bázeli korszak elsősorban a történelem témáján kidolgozott elgondolásait szintetizálja, és gyakorlati értelemben alkalmazza. Ezek szerint Nietzsche tényként kezeli, hogy az egzisztenciális idő kérdése az időfogalom fizikai karakterétől és az ezt tárgyaló megközelítésektől függetlenül téma. Másfelől, az időfogalom korszak, vagy időszakasz értelemben vett használata, valamint paradigmaticus értelmére hagyatkozva, az időpillanat egzisztenciális lételménye ugyancsak eltérő aspektusai az idő problematikájának. Harmadszor – de nem utolsósorban –, annak ellenére, hogy Nietzsche bölcséletében soha nem került sor az időfilozófia módszeres kidolgozására sem a fogalom, sem a filozófiai koncepció szintjén, elmondható, hogy a bölcséletének meritumához tartozó, és életművét végigkísérő témát már az 1870-es évek közepén, vagyis az érett korszak örök visszatérés gondolatának születését évekkal megelőzően vizsgálta.

---

<sup>22</sup> Az *idiografikus* szemléletet jellemző történelemfeletti időérzék a modern antropológiát megalapozó egyik kiemelkedő iskola, a történeti partikularizmus szerzőinek a szociokulturális jelenségek értelmezésében következetesen alkalmazott beállítódása. Franz Boas, Alfred Kroeber és Robert Lowie munkásságában a neokantinus közvetítés révén tetten érhető nietzschei időszemlélet ugyancsak alapos vizsgálatot érdemlő téma.